

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİ İLE BU KURULUŞLARDAKİ SERMAYE YAPISI

I- GİRİŞ

Ülkemizin değişik bölgelerinde 23 adet tarımsal ürünün işlenmesi ve uygun koşullarda pazarlanması konularında önemli görevler yerine getiren tarım satış kooperatifleri ve bunların üst kuruluşları olan birlikler, yaklaşık 90 yıldır ortak üreticilerine hizmet etmektedirler.

Üreticiler ortak menfaatlerini korumak, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içerisinde faaliyetlerini gerçekleştirmek, başka bir ifade ile sezon öncesi ucuz girdi temin etmek, ürettikleri ürünleri en uygun şekilde değerlendirmek ve ihtiyacı olan finansmanı sağlamak amaçlarıyla bir araya gelerek kooperatif kurmaktadır. Kooperatifler de daha güçlü hale gelmek, müşterek menfaatlerini korumak, çalışmalarını koordine etmek ve ölçek ekonomisinden yararlanmak amacıyla birlik kurmaktadır.

Halen, ülkemizde yaklaşık 700.000 üretici ortak tarafından kurulan 320 adet tarım satış kooperatifi ve bu kooperatiflerin oluşturduğu 17 adet tarım satış kooperatifleri birliği bulunmaktadır. Bu kooperatif ve birliklerin büyük çoğunluğunda özkaynak yetersizliği vardır ve faaliyetlerini yabancı kaynaklar ile sürdürmektedirler.

II- TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİ İLE BUNLARIN FAALİYETLERİ HAKKINDA KISA AÇIKLAMALAR

Tarım satış kooperatif ve birliklerini düzenleyen 4572 sayılı Kanuna göre en az 30 üretici ortak karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını sağlamak, ürünlerini daha iyi şartlarla değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumak amaçlarıyla tarım satış kooperatifi, en az 3 tarım satış kooperatifi de tarım satış kooperatifleri birliği kurabilmektedirler.

Üretici ortaklar, sezon öncesinde tohum ve diğer girdileri kooperatiflerinden sağlamakta, elde ettikleri ürünleri de kaliteleri itibariyle değerlendirme ve alım yapılması konusunda uzman olan kooperatiflerine vermekte, ürünleri alan kooperatifler de pazarlama konusunda uzman olan birliklerine vermekte, böylece pazarlama konusunda yaşanabilecek sıkıntılar ortaklar ve kooperatifler açısından yaşanmamaktadır. Bu durumda, genellikle kooperatifler alım konusunda, birlikler pazarlama konusunda çalışmaktadırlar.

Mevcut düzenlemelerde tarım satış kooperatiflerinin, bağlı buldukları birliğin Kanun ve anasözleşmelere aykırı olmamak koşuluyla faaliyet konusuna ilişkin olarak belirleyeceği ilke ve esaslara uymak zorunluluğu bulunmaktadır (4572 sayılı Kanunun 5/2. maddesi). Buradaki amaç kooperatiflerin faaliyet ve işlemlerinde birlikteliği gerçekleştirmek, Kanun ile anasözleşme hükümlerine uygunluğu sağlamak, ürünlerin piyasa koşullarına uygun hazırlanması ve pazarlanması konusunda birliğin insiyatifini arttırmaktır.

Tarım satış kooperatif ve birlikleri zaman içinde farklı kanunlara tabi olmuşlar ve faaliyetlerini farklı şekillerde yürütmüşlerdir. Kuruluşlarından günümüze kadar yaşanan bu süreçler kısaca aşağıda açıklanmıştır.

Tarım satış kooperatif ve birlikleri 1960'lı yıllara kadar kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermekte iken, bu dönemden sonra ekonomik şartlar ve politikalar doğrultusunda devlet tarafından tarım politikasının birer aracı olarak görülmüşlerdir.

Bu bakımdan birlikler, 1964 yılından itibaren devlet adına ürün alımı ve satımı için görevlendirilmiş ve bu yıldan itibaren birliklerin amacı, devlet adına ürün mübayaası etmek ve tarım politikasının bir aracı olarak tarım ürünleri piyasasını düzenlemek olmuştur. Ancak üreticinin fiyat yoluyla doğrudan desteklenmesi sonucu konunun siyasi tercihe dayalı olarak yürütülmesine yol açmıştır. Bu nedenle büyük miktarlarda ürün satın alınması, yüksek miktarlarda stok maliyetleri ile karşı karşıya kalınması, karlı olmayan yatırımlara girişilmesi, fazla sayıda personel istihdam edilmesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

Bu süreç yaşanan olumsuzluklar ve ülkenin geçirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1994 yılında bitmiştir. 5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar tedbirlerinin bir sonucu olarak bu dönemden itibaren tarım satış kooperatiflerinin alım yaptığı ürünlerde devlet destekleme alımı uygulamasına son verilmiştir. Bu tarihten itibaren birliklerin ürün alımları Devlet Destekleme Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) kaynaklarından sağlanan kredilerle gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde de, birliklerin destekleme dönemlerinde ulaştıkları büyüklükler, aşırı istihdam ve gereksiz yatırımlar sonucunda, kullanılan kredilerin geri dönüşünde büyük sorunlar yaşanmıştır.

Birlikler, yaşanan bu süreçler sonucunda sermaye yapılarını zaman içinde güçlendiremedikleri için, faaliyetlerini yürütebilmekte kamu kaynaklarına bağımlı hale gelmişlerdir. Birliklerin yaşadıkları bu sorunlar ve devlete yük haline gelmeleri nedenleriyle, tarımsal örgütlenme alanında önemli yere sahip olan kooperatif ve birlikleri, etkin ve sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmak amacıyla yeniden yapılandırma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu aşamada, Dünya Bankasından sağlanan kredi desteği ile Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARİP) hayata geçirilmiş ve bu projenin bir alt bileşeninde tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla, 16 Haziran 2000 tarihinde tarım satış kooperatifleri ve birliklerini düzenleyen 4572 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, kooperatif ve birliklerin yeniden yapılanması için yasal bir çerçeve oluşturmak, bu kuruluşlar üzerinde devletin sahip olduğu genel müdür ve genel müdür yardımcılarının atanması, yatırımlarına izin verilmesi, birlik genel kurul kararlarının onaylanması, ürün alım fiyatlarının açıklanması gibi yetkileri kaldırmak ve bu sayede üretici ortakları tarafından yönetilir hale getirmek, ekonomik faaliyetlerini verimli bir şekilde yapmalarını bakımından mali yönden bağımsız olmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Bu Kanun ile başlayan yeniden yapılandırma sürecinde alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi konularında çalışma, inceleme ve önerilerde bulunmak üzere, Yeniden Yapılandırma Kurulu ve onun alt birimi Yürütme Birimi oluşturulmuştur. Kurul, istihdam seviyelerinin ihtiyaç düzeyine çekilmesi, genel yönetim giderlerinin azaltılması, yeni yatırımların piyasa araştırmaları ve fizibilite çalışmalarına dayandırılması, atıl kaynakların satılarak işletme sermayesi oluşturulması, ikincil işletme faaliyetlerinin gözden geçirilerek zarar edenlerin kapatılması, karlı olanların AŞ'ye dönüştürülmesi ve ana faaliyete odaklanması gibi bir takım hedefler belirlenmiş ve birliklerin hedeflere uyumu gözetilmiştir.

Bu süreçte ayrıca birliklere, 1 Mayıs 2000 tarihi öncesi borçlarının terkin edilmesi, işten çıkarılacak personelin kıdem ve ihbar tazminatı ödemelerinin karşılanması, yeniden yapılandırma için gerekli olan uzmanlık ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi ve ürün alımlarına yönelik olarak DFİF kaynaklarından döner fon olarak uygun koşullarda kredi kullandırılması gibi ciddi imkânlar da sağlanmıştır.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılması sürecindeki bazı konular ARİP Projesiyle ilişkilendirilmesinden dolayı projenin kapanış zamanı önem taşımaktadır. Başlangıçta 31 Aralık 2005 olarak belirlenen ARİP'in kapanış tarihi yeni bileşenler eklenmesi ve bazı işlemlerin gerçekleştirilememesi nedeniyle önce 31 Aralık 2007'ye daha sonra 31 Aralık 2008'e kadar uzatılmıştır. Buna bağlı olarak Yeniden Yapılandırma Kurulu'nun görev süresi de uzamıştır. Mevcut durumda proje 2008 yılı sonunda kapanacaktır.

Kooperatifler ve birlikler için devam eden yeniden yapılandırma sürecinin ve Yeniden Yapılandırma Kurulu'nun görevlerinin biteceği düşünüldüğünde, önümüzdeki süreçte 4572 sayılı Kanunun ve birlikler için uygulanacak hükümlerin değiştirilmesi gerekmektedir.

III- TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİ İÇİN UYGULANACAK HÜKÜMLER

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerini düzenleyen 4572 sayılı Kanunun 8. maddesinin 2. fıkrası bu kuruluşlar için uygulanacak hükümlerin sırasını belirlemiştir. Buna göre; tarım satış kooperatif ve birlikleri hakkında sırasıyla, 4572 sayılı Kanun, 4572 sayılı Kanunda açıkça örnek anasözleşmelerde düzenleneceği belirtilen hususlarda örnek anasözleşmeler, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun anonim şirketlerle ilgili hükümleri uygulanmaktadır.

Bu noktada, bazı anasözleşme hükümlerinin 1163 sayılı Kooperatifler Kanunundan önce uygulanması hususu ile ilgili açıklamalar yapmak gerekmektedir. Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin anasözleşmeleri, birliklerin görüşü alınarak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanmakta ve Bakanlar Kurulunca kabul edilerek Resmi Gazetede yayımlanmaktadır. Aynı şekilde anasözleşmelerde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından birliklerin görüşü de alınarak doğrudan veya birliklerin yarısından bir fazlasının yönetim kurullarının bu konudaki müşterek isteği, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulunun kabulü ile değişiklik yapılabilmektedir. Bu yönüyle tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin anasözleşmeleri, tamamı için aynı olmakta, Bakanlar Kurulu Kararı niteliği taşımakta ve değiştirilmesi belli kurallara göre yapılmaktadır. Bu nedenle 4572 sayılı Kanun, anasözleşme hükümlerine bazı konularda öncelikler tanımıştır.

IV- TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİNDE SERMAYE

Tüm kooperatiflerin ve birliklerin anasözleşmeleri aynı ve Bakanlar Kurulu Kararı şeklinde olduğu için Kanun tarafından anasözleşme hükümlerine öncelik tanınan konulardan birisi de sermaye taahhüt oranı ve miktarları ile sermaye ödeme ve iadelerine ait usul ve esaslardır. Bu nedenle sermaye ile ilgili hususlarda, Bakanlar Kurulunun 6.12.2000 tarih ve 2000/1752 sayılı Kararı ile yürürlüğe giren tarım satış kooperatifi ve tarım satış kooperatifleri birliği anasözleşmelerindeki hükümler geçerli olmaktadır.

Buna göre, bir tarım satış kooperatifinin sermayesi, ortakların ödemeyi taahhüt ettikleri ortaklık paylarının toplam tutarından ibaret olup değişkendir. Ortaklar, ilk ortaklık yılı için kooperatife teslimini taahhüt ettikleri ürün değerinin, ilk yıldan sonra da teslimini gerçekleştirdikleri ürün değerinin % 30'u kadar ortaklık payı taahhüdünde bulunurlar. Bir ortağın sermaye taahhüdü en çok 10.000.-YTL'dir. Bu miktar genel kurul kararıyla artırılabilir. Ortak, ürün miktar ve değerinde azalma olduğu gerekçesiyle ortaklık payı taahhüdünü azaltamaz.

Ortakların teslimini taahhüt ettikleri veya gerçekleştirdikleri ürün değerinin belli bir oranı olarak belirlenen kooperatif sermayesi, yıldan yıla ürün teslim miktarlarına göre değişkenlik göstermektedir. Ancak bu değişiklik azalma şeklinde olamamakta, artış şeklinde olmaktadır. Ürün teslim değerinin belli bir düzeye ulaşmasını müteakip bunun belli bir oranı olan sermaye taahhüdü de bir üst sınıra ulaşmaktadır. Anasözleşme bu sınırı 10.000.-YTL olarak belirlemiş ve arttırma konusunda genel kurula yetki vermiştir.

Bu yöntemle belirlenen sermaye taahhüdünün ödenmesi de ürün teslimi ile ilişkilendirilmiştir. Ortakların taahhüt ettikleri paylar, kooperatife teslim ettikleri ürün değerinden % 5 kesinti yapılmak suretiyle tahsil edilmektedir. Bu kesinti oranı yönetim kurulunca gerekli görülen hallerde % 3'e kadar indirilebilir. Kooperatif birliğe bağlı ise söz konusu kesinti oranındaki indirim birlikçe belirlenir.

Sermaye taahhüdü ve bunun ödenmesi ile ilgili hükümleri bir örnekle açıklamak yararlı olacaktır. Mevcut bir ortak sezon başında 2.000.-YTL değerinde ürün teslim edeceğini taahhüt etse, ancak 1.000.-YTL değerinde ürün teslim etse ve sermaye taahhüt oranı üst sınıra ulaşmamışsa, o sezon 300.-YTL sermaye taahhüdünde bulunacak ve bunun da 50.-YTL'sini ödeyecektir.

Diğer taraftan kooperatif birliğe bağlı ise, ortak kooperatiflerin ödemeyi taahhüt ettikleri ortaklık paylarının toplam tutarı birliğin sermayesi olup değişkendir. Ortak kooperatifler, son iş yılına ait bilançolarındaki rakamlara göre, ortaklarının taahhüt ettikleri sermaye miktarının % 60'ını geçmemek üzere, birlik genel kurulunun kararıyla belirlenecek kısmını birliğe sermaye olarak taahhüt ederler. Yine, ortak kooperatifler, ortaklık payı taahhütlerini azaltmamak kaydıyla, her bilanço döneminde ortaklık pay taahhütleri ile ödemeleri gereken ortaklık payı miktarlarını tespit ederek Birliğe bildirmek ve Birlikçe belirlenecek esaslara göre ödemek zorundadırlar.

Birliğe bağlı kooperatiflerin ortaklarının teslimini taahhüt ettikleri sermaye miktarının belli bir oranı olarak belirlenen birlik sermayesi de, yıldan yıla üretici ortakların ürün teslim miktarlarına göre değişkenlik göstermektedir.

Ancak ortakların ürün teslim miktarlarına göre oluşan sermayenin fazla büyüklüklere ulaşmaması ve sermaye taahhüdünün ödenme miktarlarının çok düşük olması sonucunda kooperatiflerde ve birliklerde özsermaye birikimi gerçekleştirilen ciroya göre önemli seviyede oluşmamaktadır.

V- SONUÇ

Birliklerde özkaynak yetersizliğinin olması faaliyetlerini yabancı kaynaklar ile yerine getirir hale gelmelerine yol açmıştır. Bu süreçte 4572 sayılı Kanuna göre birliklerin yeniden yapılandırma programına tabi tutulması sonucu uygun koşullarda DFİF kredisi kullanmaları

artmış ve finansal yapılarının yabancı kaynak lehine bozulması ortaya çıkmıştır. Özerk bir tüzel kişilik olan birliklerin yabancı kaynak bağımlılıkları uzun vadede olumlu bir durum değildir. Bu bağımlılığın fazlaca büyümesi halinde ise birliğin mevcudiyeti tehlikeye girecek ve kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet gösteremeyecektir.

Ayrıca, birliklerin yeniden yapılandırma sürecini tamamlayıp programın dışına çıkması veya yeniden yapılandırma programının sona erdirilmesi ihtimalleri bulunmaktadır. Kaldı ki programın ilişkilendirildiği ARİP'in kapanış tarihi 31 Aralık 2008 olarak belirlenmiştir. Bu durumda, birliklerin sermaye yetersizlikleri ve yabancı kaynak bağımlılıkları daha büyük sorunlar ortaya çıkaracaktır.

Diğer taraftan, birliklerin ürünlerin alınması, işlenerek mamul haline getirilmesi ve piyasanın taleplerine uygun olarak pazarlanması konuları üzerinde faaliyet göstermeleri nedeniyle oldukça iyi yönetilmeleri gerektiği de bir gerçektir. Ürün teslim eden ortaklardan oluşan genel kurul toplantılarında istedikleri yönde kararlar alınmasını, daha da önemlisi yönetim kurulu üyeliğine yeniden seçilmelerini sağlamak saikleriyle popülist davranma eğiliminde olan yöneticilerin, ürün alım fiyatını yüksek belirlemesi veya piyasa şartlarının bunu gerektirdiğini ileri sürerek maliyetlerinin altında satış yapması durumlarında birlik zarar edecek ve özsermayeleri eriyecektir. Bu durumların oluşmaması için piyasa koşullarının iyi tahmin edilmesi ve yönetim işlerinde basiretli bir tacir gibi hareket edilmesi gereklidir.

Birliğin bir yıllık faaliyetleri sonucu olumlu gelir gider farkı elde etmesi halinde ise ortaklara kar dağıtımı yapılabilir. Karın sermayeye eklenmesi yerine dağıtılması da sermayenin birikmesine olumlu katkı sağlamamaktadır.

Tüm bu nedenlerle ve birliklerin yeniden yapılandırma dönemi sonrasında uygun koşullarla kredi bulmalarında zorluklar yaşanması ihtimali karşısında birliklerin faaliyetlerini kuruluş amaçları doğrultusunda ve sorun yaşamadan sürdürebilmeleri, diğer taraftan bir araya gelerek daha güçlü olmak arzusunda olan ortaklarının ürünlerini en uygun şekilde değerlendirebilmeleri bakımından sermaye miktarlarını arttırmaları büyük önem taşımaktadır.

Bu amaçla, kooperatif ve birliklerin bir taraftan mevcut hükümler karşısında sermaye ödemelerini hızlandırmak yönünde, sermaye taahhüdünün üst sınırını genel kurul kararı ile arttırmak, sermaye taahhüdünün ödenmesinde ürün teslimi üzerinden yapılan kesinti oranını düşürmemek gibi çalışmalar yapması; diğer taraftan yeni düzenlemeler yapılması aşamasında sermayenin daha fazla birikmesi yönünde, kar dağıtımının azaltılarak sermaye arttırılmasını özendirme, ortaklardan ürün tesliminden bağımsız sermaye kesintisi yapmak gibi değişiklikler yapılmasını sağlaması uygun olacaktır.

Seçkin CENKİŞ
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
İç Denetçisi